

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті розглянуто історію наукових досліджень, сутність та зміст комплексного психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців в сучасних умовах.

Ключові слова: психологічне забезпечення, засоби та заходи психологічного забезпечення, принципи комплексного психологічного забезпечення, складові психологічного забезпечення, психологічна робота.

В статье рассмотрено историю научных исследований, сущность и содержание комплексного психологического обеспечения деятельности военнослужащих в современных условиях.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, средства и мероприятия психологического обеспечения, принципы комплексного психологического обеспечения, составляющие психологического обеспечения, психологическая работа.

In to the article history of scientific researches, essence and maintenance of the complex psychological providing of activity of servicemen, is considered in modern terms.

Keywords: psychological providing, facilities and measures of the psychological providing, principles of the complex psychological providing, constituents of the psychological providing, psychological work.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення професійної діяльності спеціалістів постала вже давно. Проте наш інтерес буде прикутий саме до психологічного забезпечення, який надає можливість не лише функціонально бути готовій людині до різного роду стресів, перешкод, бойових психологічних травм, а й налаштувати себе на оптимізацію власних дій.

Аналіз стану розробки проблеми. Історія становлення і розвитку теорії і практики психологічного забезпечення нараховує більше ста років. *Перший* її етап (кінець XIX ст. – середина 30-х рр. XX ст.) характеризується значним посиленням уваги військових вчених, медичних фахівців до проблем психології діяльності в бойових умовах, появою систематизованих уявлень про шляхи використання знань психології у военній сфері [5].

Найбільш вагомими військово-психологічними ідеями даного етапу стали положення щодо сукупності факторів, які визначають активність військовослужбовців на полі бою, про необхідність їхньої психологічної підготовки до бойових дій, про шляхи і способи лікування військовослужбовців з різного роду бойовими психічними травмами.

На *другому* етапі (кінець 30-х – початок 60-х рр. XX ст.) свого розвитку, особливо в початковий період, питання теорії і практики психологічного забезпечення дій військовослужбовців у бойовій обстановці вирішувались менш продуктивно [5]. Причиною тому стала недооцінка керівництвом країни ролі психологічного

забезпечення в питанні зміцнення воєнної безпеки держави й бойової діяльності її Збройних Сил. Безліч питань військової психології, таких як формування психологічних передумов бойової активності військовослужбовців, проблеми психологічної підготовки, психологічного добору залишалися без належного дослідження та уваги.

В ході *третього* етапу (початок 60-х – середина 80-х рр. XX ст.) питання використання досягнень психологічної науки у военній практиці вирішувались переважно через розробку і формування системи психологічної підготовки військовослужбовців до бойових дій [5].

Важливим досягненням у вирішенні практичних питань психологічного забезпечення бойових дій став вихід у світ в 1972 році “Рекомендацій з психологічної підготовки особового складу Сухопутних військ”. У них, вперше систематизуються та визначаються основні цілі, задачі та методи психологічної підготовки, що стало по суті першою спробою представити теоретичні психологічні знання у формі конкретних технологій вирішення практичних проблем бойової діяльності військовослужбовців. В той же час, розроблені рекомендації, як і досвід психологічного забезпечення, що був накопичений у роки Великої Вітчизняної війни, й в процесі виконання радянськими військами бойових завдань в Афганістані, на практиці взагалі не використовувались.

Таким чином, можемо відмітити, що третій етап розвитку теорії й практики психологічного забезпечення дозволив досягти важливих теоретичних результатів,

вирішити окремі питання створення відповідних прикладних технологій, накопичити досвід практичної розбудови системи психологічної підготовки військ. Але, негативним моментом залишалось те, що у розвитку концептуальних засад теорії та практики психологічного забезпечення фактично не приділялось уваги питанням безпосереднього психологічного супроводження бойових дій, проблемам психологічної допомоги та соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців.

Четвертий етап у розвитку теорії й практики психологічного забезпечення (розпочався приблизно з середини 80-х рр. ХХ ст.) він показав, що бойова діяльність військовослужбовців має потребу не лише в психологічній підготовці, але й у вирішенні інших всебічних завдань психологічної роботи, а саме: а) психологічної допомоги; б) психологічної реабілітації; в) психологічної корекції. Специфіка четвертого етапу полягає в тому, що зусилля військових психологів починають все більше розповсюджуватися на вирішення проблем комплексного психологічного забезпечення усіх аспектів військової діяльності [5].

В працях вітчизняних авторів, на початку цього етапу здійснено серйозні дослідження щодо формування основних напрямів теорії та практики психологічного забезпечення військової діяльності. Один із них представлений діяльністю військових вчених і практиків, що займалися питаннями психологічного забезпечення достатньо вузьких специфічних питань. Серед них, питання оптимізації професійної діяльності різних категорій військових спеціалістів, питання забезпечення безпеки польотів, корабельних спеціалістів, вирішення нагальних питань сучасної армійської практики, не пов'язаної безпосередньо з бойовими діями.

Враховуючи актуальність узагальнення теоретико-методологічних основ проблеми та досвіду проведення психологічного забезпечення в сучасних умовах, нами визначено *мету даної статті, яка полягає* у необхідності розкриття сутності та змісту феномену психологічного забезпечення.

Завдання статті полягало у розкритті напрямків та завдань психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Отже, більшістю науковців особливо інтенсивно

досліджувались питання психологічного забезпечення професійної діяльності, навчально-виховного процесу в навчальних закладах [2, 4, 6, 8].

Наприкінці 80-х років з'являється ціла низка робіт, присвячених проблемі психологічного забезпечення спортивної діяльності, що за рівнем психоемоційної напруги така само, що й бойова. У них започаткована спроба формулювання визначення поняття і структури психологічного забезпечення [2, 3, 4].

Так, А.А. Крилов [2] відзначає, що психологічне забезпечення діяльності становить собою взаємодію психологічної науки з практичною діяльністю, яка спрямована на підвищення ефективності та якості праці, найбільш повного й комплексного врахування людського фактора.

А.І. Нафтульєв, Н.М. Лебедева, В.С. Тимошук [5], досліджуючи питання психологічного забезпечення гнучких виробничих систем, виявили відповідні для роботи в умовах гнучких виробничих систем психологічні (інтелектуальні, когнітивні, психодинамічні, вольові) особливості людини, врахування яких, на їх думку, дозволить істотно підвищити продуктивність праці.

До даного часу військовими психологами виконано багато робіт, в яких розв'язується широке коло спеціальних завдань, що складають зміст психологічного забезпечення: психологічної підготовки (П.А. Корчемний, В.В. Сисоєв) [7], психологічної підтримки військовослужбовців у бою (С.В. Захарик, А.Г. Караяні), психологічної реабілітації учасників бойових дій (Р.А. Абдурахманов, В.Е. Попов, І.В. Соловійов та ін.) [2, 3, 4].

Проблема психологічного забезпечення професійної діяльності більш досліджена в МНС як реальна потреба ефективної та безпечної діяльності, пов'язаної з впливом комплексу умов професійної діяльності, що здебільшого, визначаються як екстремальні. Надзвичайно актуальною є ця проблема стосовно осіб юнацького віку, особистість яких ще перебуває на етапі активного, досить складного й суперечливого процесу визначення життєвих цінностей, формування переконань, самовдосконалення в духовній і фізичній сферах. Дослідження Є.Н. Харченко свідчать про те, що 40 % осіб юнацького віку мають слабе психічне та фізичне здоров'я, близько 30 % - різні граничні психічні відхилення, які,

безперечно, потребують психологічної допомоги як елемента психологічного забезпечення професійної діяльності.

З розвитком України як самостійної держави, створенням власних Збройних Сил, починає активно формуватися українська воєнна психологічна наука, одною із головних проблем якої стає дослідження питань теорії та практики комплексного психологічного забезпечення різних сторін діяльності військовослужбовців.

Термін психологічне забезпечення професійної діяльності з'явився в 1980-1985 рр. у системі забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів (Н.С. Корольчук, І.А. Сапов, О.С.Солодков, Ю.М. Бобров) [6], де визначено зміст, принципи, завдання такого виду забезпечення. Далі свій внесок у психологічне забезпечення професійної діяльності зробили: П.П. Криворучко стосовно спеціалістів операторського профілю надводних кораблів; Г.С. Грибенюк - щодо спеціалістів пожежної безпеки; О.А. Блінов - щодо військовослужбовців аеромобільних військ під час парашутно-десантної підготовки; В.В.Стасюк - щодо військовослужбовців під час бойових умов; В.І.Осьодло - щодо оптимізації функціонального стану операторів.

Застосування комплексного психологічного забезпечення показало, що у фахівців експериментальних груп на всіх етапах обстеження рівень працездатності та психічних функцій був суттєво вищим, ніж у фахівців контрольних груп (на 17-25% при $p < 0,05$).

Комплексне психологічне забезпечення створює сприятливі умови для зниження нервово-психічної нестійкості, ситуативної та особистісної тривожності, суб'єктивного стану, сприяє адекватній та прискореній адаптації до умов професійної діяльності, подоланню вираженої втоми та перевтоми фахівців під час робочих циклів.

Психологічне забезпечення - це комплекс заходів і засобів впливу на психіку особи з метою формування, підтримки та відновлення оптимальної працездатності фахівця в повсякденних й екстремальних умовах [5].

Психологічне забезпечення - це комплекс заходів на підтримання та відновлення в особового складу психологічних якостей, які забезпечують високу психологічну стійкість військовослужбовців, готовність виконувати бойові завдання за будь-яких умов [5].

Загальна спрямованість психологічного забезпечення передбачає підготовку військовослужбовців до бойових дій в цілому, озброєння їх військово-психологічними знаннями, виховання психологічної готовності до виконання завдань в любых умовах.

Конкретні завдання морально-психологічного забезпечення підпорядковані саме підготовці військовослужбовців до виконання завдань безпосереднього призначення, які вирішуються у ході виконання поставлених завдань, що потребують великого емоційно-психологічного напруження і подолання негативних психологічних наслідків впливу обстановки.

Головним завданням психологічного забезпечення є формування функціональної надійності психіки військовослужбовців, досягнення її стійкості.

Цікаві в цьому плані спостереження спеціалістів НАТО. Серед важливих психогенних, психофізіологічних якостей, що визначають поведінку військовослужбовців під час виконання бойових завдань, вони вважають [9]: ступінь духовної і фізичної перевтоми; наслідки стресу; наявність почуття страху і рівень мотивації; бойовий дух.

Під час підготовки і виконання бойових завдань особовим складом Збройних Сил України особлива увага звертається на психологічне забезпечення діяльності офіцерського складу особливо командирів підрозділів, частин. У ході тренувань і гартування мають вироблятися і закріплюватися не лише психомоторні навички керування технікою і зброєю, але, насамперед, й вербальна активність, мислення, увага, здатність тримати у пам'яті весь комплекс проблем, що відображає динаміку бою, передбачати і прогнозувати його розвитку [8].

Засоби та заходи психологічного забезпечення професійної діяльності можуть застосовуватися ще до безпосередньої зустрічі фахівця з технікою - професійна орієнтація та професійний відбір, психологічна підготовка й психологічна боротьба, конструювання робочого місця та прогнозування факторів, які певним чином впливатимуть на рівень працездатності, тобто створення оптимальних умов для життєдіяльності на технічних об'єктах. Під час підготовки до експлуатації техніки комплекс психологічного забезпечення професійної

діяльності включає: психологічну діагностику, психологічну допомогу (психокорекцію, реабілітацію), психологічне супроводження професійної діяльності. З мети та змісту психологічного забезпечення професійної діяльності випливають завдання: психологічна діагностика динаміки працездатності фахівців; розробка та вибір нових ефективних методів підтримки й відновлення психічних функцій особи; вивчення специфіки умов професійної діяльності, впливу умов праці на психічний стан та працездатність фахівців; ефективна та безпечна діяльність, подовження професійного довголіття, фізичного та психічного здоров'я.

Принципами психологічного забезпечення професійної діяльності виступають - комплексність, безперервність, адекватність, насиченість, інтенсивність їх застосування. Етапи психологічного забезпечення: перший - до початку діяльності; другий - під час виконання завдань; третій - після закінчення виконання завдань.

Як ми бачимо проблематика психологічного забезпечення досить поширена у науковій літературі, проте наша увага буде прикута саме до такого виду забезпечення у специфічних видах професійної діяльності, до якої ми відносимо, діяльність військовослужбовців Збройних Сил України.

Розглядаючи підготовку людини до поведінки чи дій, необхідно звертати увагу не тільки на функціональний бік цієї підготовки, а й на суто психологічний, тому що він, власне, визначає потенційні можливості людини.

Іншими словами, здійснювати високоякісну специфічну діяльність, при збереженні оптимального рівня психоемоційного напруження, при збереженні фізичного і психічного здоров'я поза залежністю від зовнішніх умов і несприятливих чинників [5].

Розглядаючи психологічного забезпечення професійної діяльності військовослужбовців, що здійснюється у загальній системі морально-психологічного забезпечення, необхідно визначити саме зміст заходів, який наведено нижче.

Психологічне забезпечення дій військових підрозділів - це комплекс заходів щодо формування, підтримання та відновлення у особового складу психологічних якостей, які забезпечують високу психологічну стійкість

військовослужбовців, готовність виконувати функціональні обов'язки під час здійснення різних видів діяльності.

Складовими психологічного забезпечення є: прогнозування морально-психологічного стану особового складу військового підрозділу; здійснення психологічної підготовки особового складу військового підрозділу; проведення психологічного супроводження різних видів діяльності; психологічна реабілітація психотравмованих військовослужбовців [8].

Психологічне забезпечення діяльності передбачає механізм реалізації пропонованих напрямків та засобів (професійно-психологічний добір, психологічну підготовку, психологічну допомогу і реабілітацію учасників збройних конфліктів), та їх реалізацію через психологічну роботу фахівців різних рівнів.

Психологічна робота - це система узгоджених цілеспрямованих заходів по підтриманню психологічної стійкості особового складу і збереженню психічного здоров'я військовослужбовців під час виконання своїх функціональних обов'язків.

Мета психологічного забезпечення: досягнення високої бойової активності особового складу; психологічна допомога військовослужбовцям; формування здібностей в перенесенні високих нервово-психічних навантажень; формуванні вмінь збереження боєздатності в умовах дій психотравмуючих факторів сучасного бою; протидія інформаційно-психологічному впливу противника.

Основні завдання психологічного забезпечення діяльності

військовослужбовців в сучасних умовах є:

1. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання функціональних та поставлених завдань, ефективного застосування озброєння і техніки.
2. Прогнозування і оцінка психічних станів, відпрацювання рекомендацій командуванню щодо оптимізації професійної діяльності підрозділів.
3. Формування і підтримка психологічної стійкості військовослужбовців до впливу психотравмуючих факторів сучасного бою, попередження і зниження психогенних втрат особового складу, збереження його високої бойової активності.
4. Зниження ефективності психологічного впливу противника.
5. Надання психологічної допомоги військовослужбовцям, що перебували в бойових умовах, поліпшення їх

психічних і фізичних сил – проведення психологічної реабілітації.

Кожен вид діяльності має свій оптимальний рівень емоційної напруги, який грає мобілізуючу роль та сприяє успішній роботі. Підвищення чи зниження цього рівня шкідливо впливає на ефективність діяльності і може призвести до її нового зриву. Це обумовлено тим, що емоції являються одним з ведучих механізмів регуляції нервово психічної діяльності організму.

Під психоемоційною напругою розуміють стан, який характеризується адекватною вираженістю емоційних реакцій, спрямованих на мобілізацію функцій для успішного виконання професійної діяльності.

Рівень психоемоційної напруги залежить не тільки від дії активізуючих факторів, але й від індивідуальних якостей особистості. Від психоемоційної напруги слід відрізнити психоемоційну напруженість стан, що характеризується надмірною вираженістю емоційних реакцій, та приводить до зрушення адекватності професійної діяльності її фізіологічної вартості.

Проблемою, що найбільш інтенсивно розробляється науковцями сьогодні, й являється однією з основних задач психологічного забезпечення бойової діяльності у західних арміях є надання психологічної допомоги військовослужбовцям у бойовій обстановці. Це, багато в чому обумовлено тим, що поруч з неухильним удосконаленням зброї, бойової техніки, різноманітних засобів ураження спостерігається тенденція щодо збільшення загального об'єму психотравматизації особового складу, як ще до початку, так і в ході бойових дій, а також зміна співвідношення психічних і фізичних втрат особового складу – в бік зростання перших.

Зростання обсягу психічних втрат серед військовослужбовців внаслідок психотравматизації у збройних конфліктах останніх років показує, що дана тенденція сьогодні є досить стійкою. До 42% особового складу, що бере участь у бойових діях, отримують граничні фізичні й до 62% граничні психологічні навантаження. До 92% військовослужбовців перед боєм відчують психічну напруженість. Приблизно 78% військовослужбовців під час бойових дій не можуть вести прицільний вогонь. Біля 60% офіцерів й до 80% солдат і сержантів переживають у бойовій

обстановці стрес, який заважає їм у виконанні поставлених задач [9]. Все це, вказує на необхідність вирішення проблеми психологічної допомоги військовослужбовцям як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

В сучасних зарубіжних арміях сформувалися два основних підходи щодо організації психологічної допомоги військовослужбовцям – американський й ізраїльський. За американською системою психологічної допомоги спочатку проводиться виявлення військовослужбовців з бойовою психологічною травмою й надання їм невідкладної допомоги. У разі збереження симптомів психотравматизації особовий склад направляється у батальйонні медичні пункти, де йому надають долікарняну психологічну допомогу. Після цього, військовослужбовці з психічними реакціями та станами, що нормалізувалися, направляється в свої підрозділи, а особи, в як спостерігаються ознаки психічних розладів направляються в евакопункти, що розташовані в тилівій зоні бригади. Особовий склад із серйозними психічними травмами доставляється в медичну роту дивізії, де йому надається кваліфікована психологічна допомога. Якщо її виявляється недостатньо, – таких військовослужбовців евакуюють в спеціалізовані психіатричні установи у тилівій зоні дивізії [9].

Ізраїльська система психологічної допомоги, спираючись на американську модель, включає в себе ряд нових елементів: для її надання в бойових умовах до медичних батальйонів додаються психіатри та інші фахівці. Кожна група, що здійснює психологічну допомогу складається з 1 психіатра, 1-2 психологів, 2-3 соціологів. При цьому, прийоми надання допомоги психотравмованим багато в чому аналогічні тим, які використовуються в американській армії. Це, зокрема, організація відпочинку військовослужбовців, сон, прийняття їжі, психотерапевтичні заходи та інше [9]. Приблизно за такою ж схемою організується психологічна допомога в ЗС Великої Британії, Франції, Німеччині та Італії [9].

Висновки. Отже, з викладеного можемо стверджувати, що існуючі воєнно-психологічні концепції та досвід бойової практики провідних армій зарубіжних країн містять в собі цінні теоретичні положення, апробовані методичні форми й прийоми вирішення таких важливих взаємодоповнюючих напрямків психологічного забезпечення бойової

Питання психології

діяльності як: професійно-психологічний добір, психологічна підготовка, психологічна допомога і реабілітація учасників збройних конфліктів.

Проведений аналіз сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень з проблеми психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців свідчить про те, що дана проблема викликає широкий дослідний інтерес на різних рівнях наукового пізнання, а саме: соціально-психологічному, психофізіологічному, медичному, військово-психологічному, що вказує на її значимість.

За своєю сутністю, психологічне забезпечення бойових дій – це технологія формування, збереження, відновлення психологічних можливостей військовослужбовців, розвитку і посилення позитивних тенденцій соціального середовища, попередження, послаблення і припинення несприятливих зовнішніх впливів на військовослужбовців в інтересах успішного виконання ними бойових завдань.

Сама **система психологічного забезпечення спрямована** на формування і підтримку у військовослужбовців психологічної стійкості, високого бойового

духу; розвиток індивідуально-психологічних і бойових якостей, необхідних для успішного виконання завдань; досягнення високої бойової готовності військовослужбовців, як у мирний час; так і під час ведення бойових дій по захисту суверенітету держави.

Все це дозволяє нам розглядати вітчизняні та зарубіжні досягнення в області психологічного забезпечення, як цінне теоретичне і прикладне джерело при розробці сучасної комплексної системи психологічного забезпечення виконання бойових завдань Збройними Силами України.

На сам кінець можна зробити висновок про те, що психологічне забезпечення професійної діяльності спеціалістів спрямоване не формування психологічної готовності та стійкості військовослужбовців до дій як у повсякденних так і екстремальних особливих умовах.

Подальший перспективний напрямок розвитку комплексного психологічного забезпечення професійної діяльності спеціалістів ми вбачаємо у вдосконаленні методів та засобів його проведення.

Література

1. Анцупов А.Я., Федотов В.В. Психология взаимоотношений в воинском коллективе. // А.Я. Анцупов, В.В. Федотов - М.: ГА ВС, 1992. – 66 с.
2. Григолова А.В. Методологические вопросы системного подхода в психологическом обеспечении высококвалифицированных спортсменов // Проблемы многолетней психологической подготовки высококвалифицированных спортсменов. / А.В. Григолова - М., 1986. - С. 10-11, 56.
3. Караяни А.Г. Психологическое обеспечение как составная часть морально-психологического обеспечения боевых действий дивизии (полка) // Содержание и организация морально-психологического обеспечения боевых действий. / А.Г. Караяни - М.: ГАВС, 1994. - С. 41-66, 155-171.
4. Козин А.П. Психогигиена спортивной деятельности. / А.П. Козин - К.: ФИС, 1986. - 96 с.
5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.-К.: Ніка-центр, 2006.-580с.
6. Корольчук Н.С. Психологические и психофизиологические методы восстановления работоспособности корабельных специалистов (Методическое пособие). // Н.С. Корольчук, И.А. Сапов, Ю.М. Бобров - Таллин.: ВМФ, 1983. - 98с.
7. Корчемный П.А. Психологические аспекты повышения эффективности деятельности летных экипажей по обучению курсантов: Дис... канд. психол. наук. - М.: ВПА им. В.И. Ленина, 1979. - 185 с.
8. Криворучко П.П. Деякі заходи психологічного забезпечення професійної діяльності військових спеціалістів // Зб. наук. праць. Вип.2. - К.: КВГІ, 1997. - С.116-123.
9. Стасюк В.В. Психология локальных войн та збройних конфліктів: Підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / В.В. Стасюк. – К.: НАОУ, 2006. – 570с.